

فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه مرکزی دانشگاه جواهر لعل نهرو در دهلی نو

توفیق هـ. سبحانی*

دانشگاه پیام نور

چکیده: مؤلف در این مقاله پس از توصیف ساختمان کتابخانه مرکزی دانشگاه جواهر لعل نهرو و ذکر تاریخچه تأسیس آن (۱۹۶۹ م) و نحوه نگاهداری کتاب‌های خطی و چاپی به ویژه فارسی و عربی و اردو، به معرفی ۱۶ نسخه خطی فارسی این کتابخانه می پردازد.

در این کتابخانه از شش پایان نامه دکتری ادبیات فارسی دانشگاه که فارغ التحصیلان آن به راهنمایی استادان خود تهیه کرده‌اند نگاهداری می‌شود. این پایان نامه‌ها به ترتیب تاریخی عبارت‌اند از:

۱. نفوذ فارسی در زبان و ادبیات پنجابی، س. ن. جاوا؛ به راهنمایی پروفیسور عبدالودود اظهردهلوی، ۱۹۸۰ م.
  ۲. روش‌های مختلف در شعر نو و جدید فارسی، محمد آصف نعیم صدیقی؛ به راهنمایی پروفیسور عبدالودود اظهردهلوی، ۱۹۸۰ م.
  ۳. نقش زن در رمان فارسی، منیره کاتبی کاشی، به راهنمایی پروفیسور صبر، ج. هووالا، ۱۹۸۴ م.
  ۴. بازتاب موضوعات اخلاقی و اجتماعی در شعر پروین اعتصامی، شاعری از ایران نوین؛ به راهنمایی دکتر س. ب. ف حسینی و نورالحسن، ۱۹۸۹ م.
  ۵. فروغ فرخزاد، سخن‌ریش و مسائل اجتماعی در شعری، سیدعین الحسن؛ به راهنمایی پروفیسور صبر، ج. هووالا، ۱۹۸۶ م.
  ۶. روزگار نوین جدید در ادبیات فارسی از ۱۹۶۰ تا ۱۹۸۵ م، سید محمد ابوطالب زیدی؛ به راهنمایی پروفیسور محمود عالم، ۱۹۹۱ م.
- در این نوشته فهرست الفبایی ۱۶ کتاب خطی فارسی این کتابخانه که در اثنای تدریس راقم این سطور در دانشگاه نهرو فراهم شده است به علاقه‌مندان ارائه می‌شود. جا دارد در اینجا از استاد دانشمند، پروفیسور مظفر عالم، استاد تاریخ دانشگاه نهرو،

دانشگاه نهرو (JNU) در سال ۱۹۶۹ م به نام سیاستمدار بزرگ هند، جواهر لعل نهرو (۱۸۸۹ - ۱۹۶۴ م) در جنوب غربی دهلی نو بنا شد و بیش از ۳۱ سال از تأسیس آن می‌گذرد. کتابخانه دانشگاه نیز همزمان با بنای دانشگاه دایر شد و در سال ۱۹۶۸ م، ساختمان جدید کتابخانه در نه طبقه و در سه بخش عمده تأسیس گشت. در طبقه چهارم کتابخانه کتاب‌های اردو، عربی و فارسی نگاهداری می‌شود. علاوه بر برگه‌دان‌های عام کتابخانه که در طبقه همکف مشخصات عمومی کتابها و مجلات را نشان می‌دهد، در این طبقه نیز برگه‌دان‌های وجود دارد که حاوی مشخصات کتاب‌های موجود در آن طبقه است. خرید و نگاهداری کتاب‌های خطی از جمله سیاست‌ها و برنامه‌های دانشگاه نهرو نیست. از این رو بیشتر کارمندان کتابخانه و مراجعه‌کنندگان از وجود نسخه‌های معدود خطی در کتابخانه آگاه نیستند. کتب خطی در درون کمدهای کلیدداری نگاهداری می‌شود که کتب ناباب چاپی و نسخه‌های منحصرنیز درون آنها قرار دارند. کتاب‌های درون کمدها در تحویل کتابدار طبقه چهارم است و معمولاً فقط استادان می‌توانند در محل کتابخانه از آنها استفاده کنند. در میان کتاب‌های چاپی این بخش کتاب‌هایی مانند: *طبقات اکبری*، *منتخب التواریخ عبدالقادر بدائونی* و *تاریخ فیروزشاهی شمس سراج* و ... یافت می‌شود که در دیگر کتابخانه‌ها به آسانی به دست نمی‌آید.

۳. بهار دانش، عنایت الله

(ش. ACC.NO.38027 J.N.U.) داستان

نوع خط : نستعلیق، نام کاتب : جیارام، تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً قرن ۱۳،

قطع بیرونی ۱۶۷۵ × ۲۸، قطع درونی ۱۹/۵ × ۱۰/۵ س.م، ۲۵۲ ص، ۱۷ س، کاغذ زرد آهار زده فرسوده، متن و حاشیه شده، جلد گالینگور، عطف میشن قهوه‌ای، آغاز : پیشین.

انجام : پیشین ... «بخط بنده جیارام نوشته شد»

۴. تزوک بابری، محمد ظهیرالدین بابر

(ش. ACC.NO.11700 J.N.U.) تاریخ هند

به ردیف (۱) *بابرنامه* نگاه کنید.

نوع خط : نستعلیق تحریری، نام کاتب خوانده نمی‌شود، تاریخ کتابت خوانده نمی‌شود، ظاهراً قرن ۱۰.

قطع بیرونی ۱۲/۵ × ۲۱/۵ س.م، قطع درونی ۱۶/۵ × ۸/۵ س.م، ۲۰۵ گ، ۱۵ س، مورب، کاغذ نازک آهار زده، مجدول طلائی والوان، جلد مقوایی، عطف گالینگور. آغاز : «هو بسم ... فرزندان ملک که کامکار و بنا بردوی القدر ملک دار کا معلوم اولسون که بو عالی ...»

انجام : «ما را آن ده که ما را آن به»

توضیح : این کتاب در ۱۴ جمادی الاول در شاه جهان آباد (دهلی) استنساخ شده است.

۵. تاریخ ظفره، گردهاری لعل

(ش. ACC.NO.8443 J.N.U.) تاریخ

نوع خط : شکسته دیوانی، نام کاتب ندارد، سال کتابت ندارد، ظاهراً قرن ۱۳.

قطع بیرونی ۱۹ × ۳۰/۵، قطع درونی ۱۳ × ۲۶/۵ س.م، ۶۰ گ، ۲۱ س، کاغذ نازک آهار زده و صالی شده، فهرست در آغاز، عنوان‌ها به قرمز.

آغاز : «بسم ... خداییکه این لاجوردی سپهر - برآراست این انجم و ماه و مهر

بر رای بیضا ضیای ارباب فضل و کمال اصحاب خیرت مآل که نظارگیان صنایع قدرت متعال اند ...»

انجام : «خوش فضا و باعتدال هوا خال رخسار ملک دکن است تمام شد.»

این کتاب از گردهاری لال (Girdhari Lal) است و تاریخ دکن را از آغاز قطب شاهی تا آغاز ریاست نظام الدوله نظام الملک بهادر در دو باب دربرمی‌گیرد. تاریخ تألیف آن به حساب جمل کلمه «ظفره» است (۱۱۸۵ ق.). در لابه‌لای کتاب اشعاری نیز آمده است.

(فهرست نسخه‌ها، ج ۶، ص ۴۶۰۹؛ فهرستواره، ج ۲، ص ۱۱۹۱)

که در تهیه این کتاب‌های ارزشمند برای کتابخانه نقشی عمده داشته‌اند به نیکی یاد شود. همچنین از میزبان گرامی، پروفیسور عبدالودود اظهر دهلوی که در امور فرهنگی همه‌گونه یاور من بوده‌اند صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم.

۱. بابرنامه، ظهیرالدین محمد بابر

(ش. ACC.NO.13508 J.N.U.) تاریخ هند

نوع خط : نستعلیق خوش، نام کاتب ندارد، تاریخ کتابت : ۱۲ رجب ۱۲۰۳ ق، قطع بیرونی ۱۶ × ۲۶/۵، قطع درونی ۹/۵ × ۱۹/۵ س.م، ۴۰۴ گ، ۱۴ س، کاغذ مجدول طلائی و الوان، جلد گالینگور، عطف میشن جدید.

آغاز : «بسم ... در ماه رمضان سنه هشتصد و نود ونه (۸۹۹) در ولایت فرغانه در دوازده سالگی پادشاه شدم ...»

انجام : «که کوالیار را به ایشان سپرده تمام شد تزوک بابری به تاریخ دوازدهم رجب ۱۲۰۳.»

این کتاب تزوک بابری و واقعات بابری هم خوانده شده است و یادداشت‌های ظهیرالدین محمد بابر (۸۸ - ۹۳۷ ق) پایه‌گذار دودمان تیموری هند است که بدون تعصب به ترکی جغتایی نوشته است و مطالب سیاسی، تاریخی، جغرافیایی، طبیعی، ادبی و سرگذشت مردان روزگار اوراد برمی‌گیرد. این کتاب در سال ۹۸۸ ق/ ۱۵۸۹ م به دستور اکبر (۹۶۳ - ۱۰۱۴) به فارسی ترجمه شده است.

(فهرستواره، ج ۲، ص ۱۱۴۰ و بعد؛ تاریخ نظم و نثر، ج ۱، ص ۳۶۱)

۲. بهار دانش، عنایت الله

(ش. ACC.NO.96061 J.N.U.) داستان

نوع خط : نستعلیق، نام کاتب : حامدخان، تاریخ کتابت : ۱۸۹۲ م، قطع بیرونی ۲۰/۵ × ۳۰، قطع درونی ۱۵/۵ × ۲۳ س.م، ۲۷۶ ص، ۱۵ س، کاغذ لافافه پیچ، جلد گالینگور، پاره‌ای اوراق از بالا و پایین فرسوده.

آغاز : «بسم ... فاتحه کتاب مستطاب آفرینش و پیرایه صحیفه دانش و بینش حمد خداوند خردبخش ...»

انجام : «که هست از هر چه گویی خاموشی (کذا) به تمت تمام شد ...»

از عنایت الله لاهوری (د ۱۰۸۲ ق/ ۱۶۷۱ م) از افسانه‌های کهن هندی به روایت برهمنان است در دل‌باختگی جهاندار سلطان و مهرپرور که در سال ۱۰۶۱ ق به نام سلطان محمدشاه جهان دوم به تقلید از عبار دانش ساخته است. در هند چاپ شده است و گزیده‌هایی هم دارد.

(فهرست نسخه‌ها، ج ۳، ص ۳۰۵۳۳؛ فهرستواره، ج ۱، ص ۲۹۲ و بعد)

توضیح : کتاب در پایان فرهنگی القباوی نیز دارد.

۶. چمنستان سخن، سید عنایت حسین

(ش J.N.U. ACC.NO.50/54). لغت

نوع خط : نستعلیق، نام کاتب ندارد، ظاهراً به خط مؤلف است، تاریخ کتابت : ربیع الاول ۱۳۱۴ ق.

قطع بیرونی ۱۸ × ۲۷، قطع درونی ۱۰ × ۲۱ س م، ۴۰۷ ص، ۱۵ س، کاغذ زرد و نازک، جلد مقوایی، مفهرس.

آغاز : «بسم ... فاضلترین کلمات حمد واضح تمامی لغات است و کاملترین لغات لغت خاتم الانبیا ...»

انجام : «یونس نام نبی معروف ... تمام شد ربیع الاول سنه ۱۳۱۴ هجری.»

مؤلف ابتدا اشعار و جملات عربی گلستان را به فارسی ترجمه کرده است، سپس همه لغات را معنی کرده و به ترتیب الفبایی تنظیم نموده است. کتاب سه خیابان دارد : خیابان اول در نظم عربیه و غیره، و خیابان دوم در نثر عربیه، خیابان سوم در لغات مفرد و مرکب عربیه و فارسیه. (نک: مقدمه کتاب)

۷. حبیب السیر، غیاث الدین بن هماد الدین خواندمیر

(ش J.N.U. ACC.NO.50159). تاریخ عمومی

نوع خط : نستعلیق خوش، نام کاتب ندارد، تاریخ

کتابت ندارد، ظاهراً قرن ۱۱.

قطع بیرونی ۱۴ × ۲۵، قطع درونی ۹ × ۱۹ س م، ۳۹۳ ص، ۱۹ س، کاغذ زرد ضخیم اندکی موربانه خورده، عنوان‌ها به قرمز، جلد مقوایی، عطف گالینگور.

آغاز : «بسم ... یا رب به ثنای خود سخن سازم کن - در گلشن حمد نغمه پردازم کن ...»

انجام : «کوکب اقبال تو پاینده باد - دولت در کار [...] پاینده باد تمت تمام شد تم»

جلد سوم کتاب است از ذکر خاندان ترکستان و بیان حکومت چنگیز خان. در ظهیریه آمده است که این کتاب را حیدر بهادر جنگ در ذی الحجّه ۱۲۵۱ ق به جمال الدین محمد هبه کرده است.

(نک: حبیب السیر، ج ۱، مقدمه آقای دکتر دبیرسیاقی)

۸ [دستور العمل]، [منشی خواجه بشیر]

(ش J.N.U. ACC.NO.33481). لغت

این کتاب عکسی از یک کتاب فرهنگ کشاورزی و مالیات است که به سه زبان فارسی، عربی و هندی نوشته شده است و فهرستی دارد.

خط : نستعلیق، نام کاتب ندارد، تاریخ کتابت : هشتم رمضان ۱۱۲۳ ق / ۱۷۵۲ م، قطع گوناگون، ۱۱۳ گ.

آغاز : «بسم ... حمد بیحد ممتد روزی عباد را سزد که ...»

۹. دیوان اسیر، میرزا جلال الدین اسیر

(ش J.N.U. ACC.NO.96059). دیوان

نوع خط : شکسته نستعلیق، نام کاتب ندارد، تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً قرن ۱۳ ق.

قطع بیرونی ۱۷ × ۲۴/۵، قطع درونی ۱۱/۵ × ۱۸ س م، ۱۶۶ گ، ۱۵ س، کاغذ سفید موربانه خورده، جلد گالینگور جدید.

آغاز : «مست تو جلوه گر دهد جام جهان نمای را ...»

انجام : «حال صحرا ز غبار تو پریشان تاکی»

آغاز و انجام نسخه حاضر افتاده است. احتمالاً از میرزا جلال فرزند میرزا مؤمن اسیر شهرستانی، در گذشته ۱۰۴۹ ق است.

(فرهنگ سخنوران، ج ۱، ص ۶۱)

۱۰. روضة الشهداء، ملاحسین واعظ کاشفی

(ش ACC.NO.96060 J.N.U.). تاریخ ائمه

نوع خط : نستعلیق، نام کاتب ندارد، تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً قرن ۱۳ ق.

قطع بیرونی ۱۶ × ۲۴، قطع درونی ۹/۵ × ۱۷ س م، ۳۶۹ گ، ۱۴ س، کاغذ ضخیم موربانه خورده، جلد گالینگور جدید.

آغاز : «بسم ... ای شربت درد تو دوای دل ما ...»

انجام : «که این بی حمتان همه درمانده.»

توضیح : پایان کتاب افتاده است.

از کمال الدین بیهقی (د ۹۱۰ ق / ۱۵۰۵ م)، یکی از کهن‌ترین کتابهای سوگواری است و گویا اصطلاح روضه خوانی از نام این کتاب گرفته شده است.

(فهرستواره، ج ۳، ص ۱۶۶۱)

۱۱. سه نثر، ظهوری

(ش ACC.NO.23863 J.N.U.). نامه نگاری

نوع خط : نستعلیق، نام کاتب : خلیفه احسن الله، تاریخ کتابت ۱۲۲۷ ق.

قطع بیرونی ۱۲/۵ × ۲۰/۵، قطع درونی ۸ × ۱۵ س م، ۳۵ گ، ۱۱ س، کاغذ نازک مجدول طلایی و کمندی، سرلوحه مذهب.

آغاز : «بسم ... شهید تبسم دیت عشوه خون بهما مقتول رنگین مطلب شیرین مدعا ...»

انجام : «خدنک ارادت رو به آستان آوردگان باماج مقصد رساند تمام شد پنج رقعہ مولانا نورالدین ظهوری ترشیزی ... تم.»

توضیح : کتاب به فرمایش خواجه غلام نقشبند خان استنساخ شده است.

از ظهوری ترشیزی (۱۰۲۵/۱۶۱۶ م) است. سه دیباچه است به نامهای : گلزار ابراهیم، خوان خلیل، ولورس خیال که هر یک جداگانه و گاهی یکجا در مجموعه‌ها آمده است. این منشآت روزگاری از کتب درسی هند بوده و بارها چاپ شده است.

(فهرست نسخه‌ها، ج ۳، ص ۳۵۸۰)

۱۲. سه نثر، ظهوری

(ش. ACC.NO.23862 J.N.U.) نامه نگاری

نوع خط : نستعلیق، ظاهراً به خط خلیفه الله احسن، تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً قرن ۱۳،

قطع بیرونی ۱۲/۵ × ۲۰/۵، قطع درونی ۸ × ۱۵ س.م، ۴۳ گ، ۱۱ س، کاغذ نازک آهار زده، سرلوحه مذهب، مجداول طلائی و الوان، جلد مقوایی.

آغاز : «بسم ... نثری که ملا ظهوری در تعریف زمانه بازار و کهن نکاشته عصمتیان روپوش حیا پرور و خلوتیان ...»

انجام : «که از دیرباز گریبان گیر روزگار بود دعا گفتم.»

۱۳. سه نثر، ظهوری

(ش. ACC.NO.2386/ J.N.U.) نثر ادبی

نوع خط : نستعلیق، ظاهراً به خط احسن الله خلیفه، تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً قرن ۱۳ ق.

قطع بیرونی ۱۲/۵ × ۲۰/۵، قطع درونی ۸ × ۱۵ س.م، ۶۲ گ، ۱۱ س، کاغذ آهار زده، جلد مقوایی.

آغاز : «بسم ... سرود سرایان عشرتکده قال که بنورس سراستان حال ...»

انجام : «میزبان خلق ابراهیم عادلشاه باد تمام شد بتاریخ بیست پنجم ذیقعد سنه محمد اکبرشاه پادشاه غازی

بموجب [خالی مانده] حسن انجام یافت.»

توضیح : ورق اول الحاقی است.

۱۴. طبقات اکبری، نظام الدین احمد هروی

(ش. ACC.NO.9800 J.N.U.) تاریخ هند

نوع خط : نستعلیق خوش، نام کاتب ندارد، تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً قرن ۱۲ ق.

قطع بیرونی ۱۷ × ۲۹، قطع درونی ۱۰ × ۲۴ س.م، ۷۱۵ گ، ۱۹ س، کاغذ زرد آهار زده نازک، جلد گالینگور سبز، عطف میشن جدید، آغاز افتاده است.

آغاز : «سبحانی صاحب ملکات روحانی ملک کشای عظیم صولت مملکت آرای قوی دولت ...»

انجام : «که اقصی ولایت سورتمه کجرات است هشتصد گروه تمت بر ب الفرت تم.»

از نظام الدین احمد هروی (د ۱۰۰۳ ق / ۱۰۹۴ - ۱۰۹۵ م) فرزند محمد مقیم که خود را از نوادگان خواجه عبدالله انصاری می دانسته است نامی ترین تاریخ نگار هند به شمار می رود و کتاب او در یک مقدمه و نه طبقه و یک خاتمه تاریخ هند را از دوره غزنویان تا سال ۱۰۰۲ ق در بر می گیرد.

این کتاب در سه جلد در انجمن آسیایی کلکته به چاپ

رسیده است.

(فهرست نسخه ها، ج ۳، ص ۴۶۶۹؛ فهرستواره، ج ۳، ص ۱۲۹۲ و بعد)

۱۵. لطایف اللغات، عبداللطیف بن عبدالله کبیر

(ش. ACC.NO.50/56 J.N.U.) لغت

نوع خط : نستعلیق، نام کاتب : محمد صالح چشتی، تاریخ کتابت : ۱۳ رمضان ۱۰۵۱ ق (در ظهریه)، قطع بیرونی

۱۴ × ۲۵/۵، قطع درونی ۸/۵ × ۱۸ س.م، ۱۷۰ گ، ۲۳ س، کاغذ آهار زده، لغات به قرمز، بعضی اوراق لفافه پیچیده، جلد مقوایی عطف گالینگور جدید.

آغاز : «بسم ... این فرهنگست مشتمل برحل لغات غریبه عربیه و الفاظ عجیبه عجمیه مثنوی مولوی ...»

انجام : «یاوه گوی یعنی بیهوده گوی تمت تمام بدستخط ... سی ونهم.»

توضیح : کتاب برای میان محمد استنساخ شده است.

عبداللطیف عباسی (د ۱۰۴۸ ق / ۱۶۳۸ م) از علمای احمد آباد گجرات بود. شرحی بر حدیقه الحقیقه سنایی و مثنوی مولوی نوشته است و لطایف اللغات او فرهنگ لغات مثنوی است.

است.

(Dictionary of Indo-Persian, 17 - 18.)

۱۶. منتخب اللغات شاهجهانی، عبدالرشید الحسینی

المدنی

(ش. ACC.NO.50/55 J.N.U.) لغت

نوع خط : نستعلیق، نام کاتب ندارد، تاریخ کتابت ندارد، ظاهراً قرن ۱۳، قطع بیرونی ۲۰ × ۲۹/۵، قطع درونی ۱۲/۵ × ۲۱/۵ س.م،

۵۹۴ ص، ۱۷ س، کاغذ زرد ضخیم، مجداول الوان، لغات به قرمز، جلد مقوایی عطف پارچه.

آغاز : «بسم ... سپاس و ستایش مالک الملکی راکه تذکار آرای بی احصای نعمتهای بی متتهایش ...»

انجام : «از پی تاریخش بی قیل و قال گفت خرد منتخب بی بدیل.»

این کتاب از فرهنگ های مهم عربی به فارسی است که برای استفاده مبتدیان تألیف شده است. عبدالرشید بن سید عبدالغفور حسینی مدنی تقوی از دانشمندان دربارشاه جهان

و پسر عالمگیر بوده است. او در شهر تته به دنیا آمد و اصل خود را از سادات مدینه می دانست. قدیم ترین اثرش منتخب اللغات است

که تألیف آن را در ۱۰۴۶ ق آغاز کرده است. اثر دیگر او فرهنگ رشیدی نام دارد.

(فهرست نسخه ها، ج ۳، ص ۲۰۳۳، فرهنگنامه های عربی به

فارسی، ص ۲۲۳ - ۲۲۴)